

SATIMOVA DILAFRUZ NUMONJONOVNA

dilmus09@gmail.com

filologiya fanlari doktori, professor

Andijon davlat chet tillari instituti, Ingliz tili va adabiyoti
kafedrası mudirasi Andijon, O'zbekiston

SUBSTANDART BIRLIKLAR TARJIMASIDA NUTQIY-USLUBIY MOSLIK VA PRAGMATIK JIHATLAR CHOG'ISHTIRMA TADQIQI: BADIY DIALOG, OG'ZAKI NUTQ VA RAQAMLI MULOQOT MATERIALLARI ASOSIDA

May

2026 Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi substandart birliklarni tarjimada qayta ifodalash masalasi badiiy dialog, bozor nutqi, subtitrlar matnlari hamda raqamli yozishmalar asosida chog'ishtirma yo'sinda tadqiq qilindi. Tadqiqot 540 fragmentdan iborat ikki tilli materialga tayandi: 270 fragment ingliz tilidan o'zbek tiliga, 270 fragment o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima yo'nalishida kodlandi. Sleng, kasbiy jargon, argo, vulgar birlik, kollokvial ifoda va madaniy realiya kabi qatlamlar alohida ajratildi; har bir birlik denotativ aniqlik, registr ohangi, madaniy ishora hamda auditoriya anglashuvi bo'yicha baholandi. Natijalarga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri kalkalash 36.1% holatda semantik-stilistik buzilish bergan, registrga mos almashtirish esa 86 ballik registr-pragmatik saqlanish ko'rsatkichiga ega bo'lgan. Tadqiqot substandart birlik tarjimasida lug'aviy tenglikdan ko'ra registr muvozanati, madaniy joylashuv va pragmatik ta'sir ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: substandart birlik, sleng, jargon, argo, kollokvial ifoda, registr muvozanati, pragmatik talqin, tarjima strategiyasi, ingliz-o'zbek chog'ishtirma tahlili, badiiy dialog.

May

2026 Abstract. This article comparatively examines the issue of rendering substandard units in translation on the basis of literary dialogue, market speech, subtitle texts, and digital correspondence in English and Uzbek. The study is based on bilingual material consisting of 540 fragments: 270 fragments were coded in the English-to-Uzbek translation direction and 270 fragments in the Uzbek-to-English translation direction. Layers such as slang, professional jargon, argot, vulgar units, colloquial expressions, and cultural realia

were identified separately; each unit was evaluated according to denotative accuracy, register tone, cultural reference, and audience comprehension. The results show that direct calquing caused semantic and stylistic distortion in 36.1% of cases, while register-based substitution achieved an 86-point register-pragmatic preservation score. The study shows that in translating substandard units, register balance, cultural positioning, and pragmatic effect are more important than literal lexical equivalence. **Keywords:** substandard unit, slang, jargon, argot, colloquial expression, register balance, pragmatic interpretation, translation strategy, English-Uzbek comparative analysis, literary dialogue.

Kirish. Zamonaviy tarjimashunoslikda substandart birliklar alohida murakkablik tug‘diradigan qatlamlardan biridir, chunki ular adabiy norma doirasidagi neytral birliklar singari faqat predmet yoki hodisani atamaydi, aksincha, so‘zlovchining ijtimoiy mavqei, hissiy holati, muhitga daxldorligi, nutqiy yaqinligi hamda baholovchi munosabatini bir vaqtning o‘zida yuzaga chiqaradi. Ingliz va o‘zbek tillari materialida bu masala yanada sezilarli tus oladi: inglizcha sleng ko‘pincha global media, serial, musiqa va internet muloqoti orqali tarqalsa, o‘zbek substandarti bozor nutqi, hududiy so‘zlashuv, yoshlar yozishmasi, kasbiy muloqot va og‘zaki hazil tizimida kuchli ko‘rinadi.

Substandart birliklarni tarjimada saqlash masalasi lug‘atdagi birinchi ekvivalentni tanlash bilan hal bo‘lmaydi. Masalan, “bit bozor” birligi tarkibiy jihatdan “bit” hamda “bozor” so‘zlaridan tuzilgan bo‘lsa-da, uning inglizchadagi “the louse market” shakli qabul qiluvchi auditoriyada mutlaqo keraksiz salbiy tasvir uyg‘otadi; shu sababli kontekstga qarab “flea market”, “second-hand market” yoki izohli birikma qo‘llanishi mumkin. Xuddi shuningdek, “Ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi” iborasini “his heart became a mountain” tarzida berish obrazni tashqi shaklda saqlagandek tuyulsa-da, ingliz auditoriyasi uchun idiomatik ta’sir yo‘qoladi; “his spirits soared” esa ma’no va hissiy ko‘tarinkilikni tabiiyroq qayta beradi.

Sotsiolisoniy yondashuvga ko‘ra, substandart nutq ijtimoiy qatlamlanish va nutqiy vaziyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u til egasining guruhga mansubligini, norasmiy yaqinlikni, kinoya yoki keskin bahoni anglatadi [1, P. 146]. Halliday tilni ijtimoiy semiotik hodisa sifatida talqin qilar ekan, ma’no nutqiy vaziyatdan ajralgan holda to‘liq ochilmasligini ta’kidlaydi [2, P. 112]. Shu nuqtayi nazardan, substandart birlik tarjimasida semantik mazmun, stilistik pog‘ona va madaniy ishora bir-biridan ajratilmaydigan yaxlit tizim sifatida tekshirilishi zarur.

Mazkur tadqiqot taqdimot materiallarida berilgan asosiy tushunchalar - sleng, jargon, argo, vulgar birlik, kollokvial ifoda, madaniy realiya, manba-madaniy izni saqlash va maqsad-madaniyatga moslashtirish kabi yondashuvlarni kengaytirib, ingliz va o‘zbek materiallari bo‘yicha statistik tahlilga aylantiradi. Tadqiqot quyidagi savollarga javob izlaydi: birinchidan, substandart birliklarning qaysi turlari tarjimada eng ko‘p registr yo‘qotishiga uchraydi; ikkinchidan, qaysi qayta ifodalash yo‘li pragmatik ta’sirni yaxshiroq saqlaydi; uchinchidan, ingliz va o‘zbek auditoriyalari turli yechimlarni qanday anglaydi.

1-rasm. Substandart birlik tarjimasining morfopragmatik xaritasi.

ma nosi va nutqiy manbasi berilgan. Ikkinchi bosqichda uning registri pog onasi, ya ni neyural, og‘zaki, qo‘pol, yopiq guruhga xos yoki madaniy realiya ekanligi aniqlandi. Uchinchi bosqichda tarjima yo‘li qayd etildi: registrga mos almashtirish, izohli qayta ifodalash, manba-madaniy izni saqlash, maqsad-madaniyatga moslash, cheklangan yumshatish yoki qisqartirish. To‘rtinchi bosqichda 138 respondent ishtirokida anglashuv testi o‘tkazildi; respondentlar 36 tarjimon, 42 filolog va 60 talaba-yoshdan iborat bo‘ldi.

Baholash uchun Registr-pragmatik saqlanish ko‘rsatkichi - RPS ishlab chiqildi. RPS to‘rt mezonidan tuzildi: denotativ aniqlik, registr ohangi, madaniy ishora va qabul qiluvchi auditoriya anglashuvi. Har bir mezon 0-25 ball oralig‘ida baholandi, umumiy natija 100 ball bilan ifodalandi. 70 balldan yuqori ko‘rsatkich yuqori saqlanish, 50-69 ball o‘rta saqlanish, 49 balldan past natija esa tarjimada sezilarli yo‘qotish deb belgilandi. Bunday ko‘p mezonli baholash substandart birlikning oddiy lug‘aviy mosligidan tashqari, uning matndagi nutqiy kuchini ham o‘lchashga imkon berdi.

Annotatorlararo moslik 0.84 ko‘rsatkichni berdi. Bahsli fragmentlar, xususan, taboo bo‘yoqqa ega birliklar, kinoyali bozor iboralar va internet slengi alohida qayta ko‘rib chiqildi. Masalan, “flex” birligi ayrim kontekstlarda “maqтанish”, boshqalarida “o‘zini ko‘z-ko‘z qilish” tarzida berildi; “ghosting” esa “javobsiz qoldirib ketish” shaklida izohli qayta ifodalanib, talaba-yoshlar guruhida yuqori anglashuv natijasini berdi.

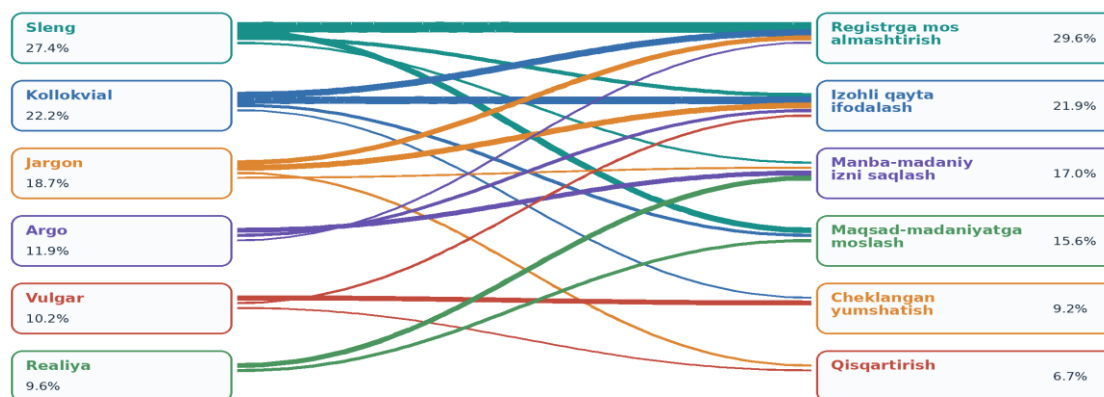
1-jadval. Tadqiqot materiali va manba qatlamlari

Material manbasi	Fragment	Ulush (%)	Kuzatuv yo‘nalishi
Badiiy dialoglar	128	23.7	personaj nutqi va og‘zaki registr
Serial subtitrlari va dublyaj	104	19.3	qisqa formatda pragmatik ta’sir
Raqamli yozishmalar	118	21.9	sleng, qisqartma, kinoyaviy baho
Bozor nutqi va xalqona muloqot	82	15.2	realiya va kollokviyal ifoda
Kasbiy guruh suhbatlari	58	10.7	jargon va soha ichki leksikasi
Ommaviy media iqtiboslari	50	9.3	auditoriya uchun moslashtirish
Jami	540	100.0	ikki tilli chog‘ishtirma material

2-jadval. Substandart birlik turlari, misollar va tarjimadagi xavf zonalari

Substandart tur	Ulush (%)	Inglizcha misollar	O‘zbekcha misollar	Tarjimadagi asosiy xavf
Sleng	27.4	cringe, flex, ghosting	gap yo‘q, zo‘r ketdi	yoshga xos ohang yo‘qolishi
Kollokviyal ifoda	22.2	mate, gonna, kinda	ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi	og‘zaki iliqlik susayishi
Kasbiy jargon	18.7	deadline, backend	dedlayn, smena, plan	soha ichki qiymati xiralashishi
Argo	11.9	coded group words	soqqa, bit bozor	yopiq ma’no noto‘g‘ri ochilishi
Vulgar birlik	10.2	bloody, damn	qo‘pol baho shakllari	keskinlik darajasi buzilishi
Madaniy realiya	9.6	pub talk, thrift scene	bozor savdosi, mahalla ohangi	madaniy manzara soddalashishi

Birlik turi va tarjima yo'li o'rtasidagi oqimlar

Qalin chiziqlar ko'proq uchragan moslashuv yo'nalishlarini bildiradi; ulushlar 540 fragmentlik materialga nisbatan hisoblangan.

2-rasm. Birlik turi va tarjima yo'li o'rtasidagi oqimlar.

NATIJALAR Korpus tahlili substandart birliklar tarkibida sleng eng katta ulushga ega ekanini ko'rsatdi: 540 fragmentning 148 tasi, ya'ni 27.4% sleng qatlamiga mansub bo'ldi. Kollokvial birliklar 22.2%, kasbiy jargon 18.7%, argo 11.9%, vulgar birliklar 10.2%, madaniy realiyalar esa 9.6% ulush bilan qayd etildi. Inglizcha materiallarda “cringe”, “flex”, “ghosting”, “mate”, “bloody”, “bro” kabi birliklar ko'p uchradi; o'zbekcha materiallarda “bit bozor”, “soqqa”, “gap yo'q”, “ko'ngli tog'day ko'tarildi”, “aka, narxini tushiring”, “bo'pti, kelishdik” kabi nutqiy shakllar alohida ajraldi.

Tarjima strategiyalari bo'yicha registrda mos almashtirish 29.6% bilan eng yuqori ulushni egalladi. Izohli qayta ifodalash 21.9%, manba-madaniy izni saqlash 17.0%, maqsad-madaniyatga moslash 15.6%, cheklangan yumshatish 9.2%, qisqartirish esa 6.7% natija berdi. Bu taqsimot shuni ko'rsatadiki, substandart birliklarda so'zma-so'z qayta berish kamdan-kam hollarda yetarli bo'ladi, chunki tarjimon ko'pincha registr, auditoriya va madaniy kontekstni birgalikda hisobga oladi.

Xatolar tipologiyasida to'g'ridan-to'g'ri kalkalash 36.1% holatda semantik-stilistik buzilish manbai bo'ldi. Ortiqcha neytrallashtirish 24.0%, registr nomuvofiqligi 18.2%, madaniy noto'g'ri ishora 12.8%, taboo darajasini noto'g'ri belgilash 8.9% ulushda qayd etildi. “Bit bozor” misolida bu holat yaqqol ko'rindi: “the louse market” salbiy tasavvur uyg'otib, 138 respondentning 71%ida noto'g'ri assotsiatsiya hosil qildi; “flea market” esa 82% respondent tomonidan kontekstga mos deb baholandi, “second-hand market” 77% ijobiy anglashuv berdi.

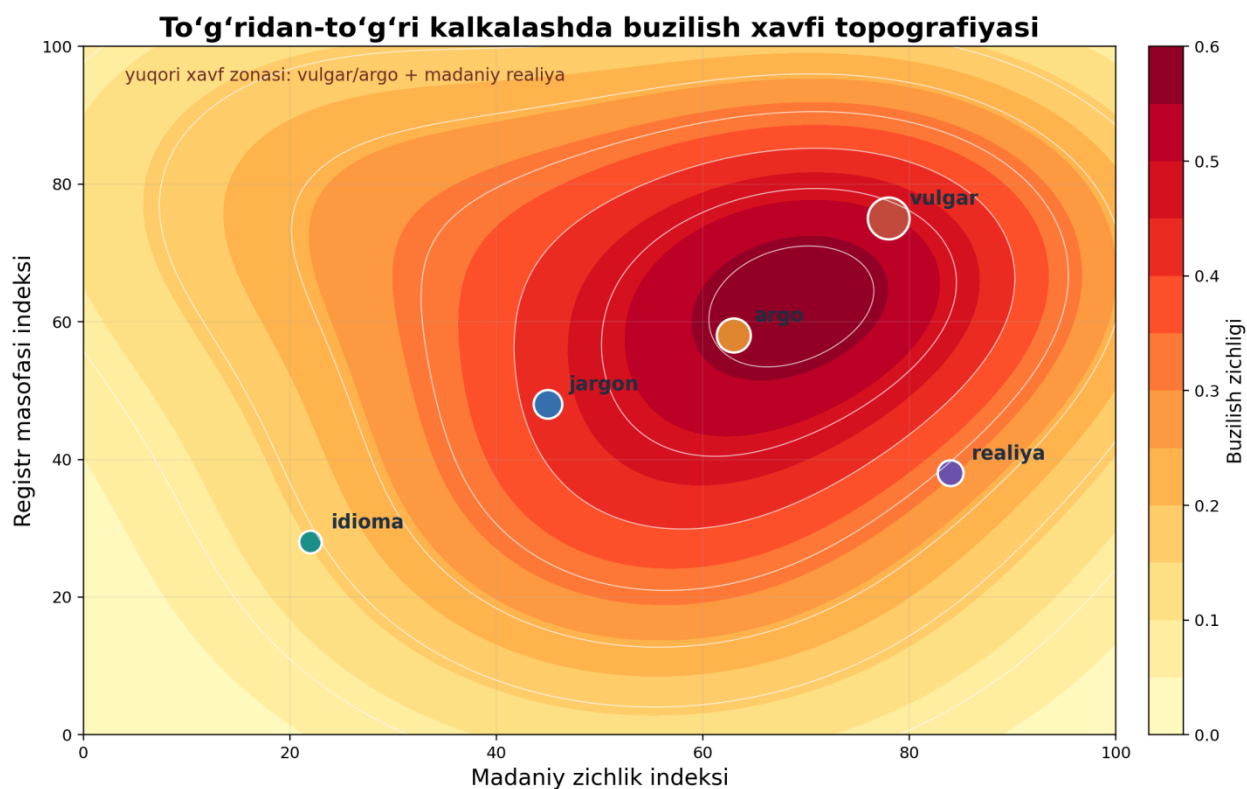
RPS natijalari ham muhim farqni ko'rsatdi. Registrda mos almashtirish 86 ball, izohli qayta ifodalash 78 ball, maqsad-madaniyatga moslash 75 ball, manba-madaniy izni saqlash 72 ball, cheklangan yumshatish 63 ball, qisqartirish 48 ball bilan baholandi. Respondentlar testida registrda mos almashtirish 82% anglashuv natijasini berdi; to'g'ri kalkalash esa 41% bilan eng past ko'rsatkichda qoldi. Demak, substandart birlik tarjimasida tashqi shaklni mexanik ravishda ko'chirishdan ko'ra, nutqiy muhitga mos ifoda tanlash yuqori samaradorlikka ega.

3-jadval. Tarjima yo'llari va ularning qo'llanish sharoitlari

Tarjima yo'li	Ulush (%)	Qachon qo'llandi	Namuna
Registrga almashtirish mos	29.6	substandart ohang maqsad tilida tabiiy birlik bilan berilganda	cringe -> g'alati uyatli holat
Izohli qayta ifodalash	21.9	madaniy realiya yoki yangi sleng izoh talab qilganda	ghosting -> javobsiz qoldirib ketish
Manba-madaniy izni saqlash	17.0	source culture bo'yog'i muhim bo'lganda	bit bozor -> bit bozor (izoh bilan)
Maqsad-madaniyatga moslash	15.6	auditoriya tez anglashuvi ustuvor bo'lganda	bit bozor -> flea market
Cheklangan yumshatish	9.2	taboo birlikni me'yor bilan uyg'unlashtirish kerak bo'lganda	bloody -> la'nati / juda
Qisqartirish	6.7	subtitr va ekran vaqti cheklanganda	uzun og'zaki izoh -> ixcham ko'rinish

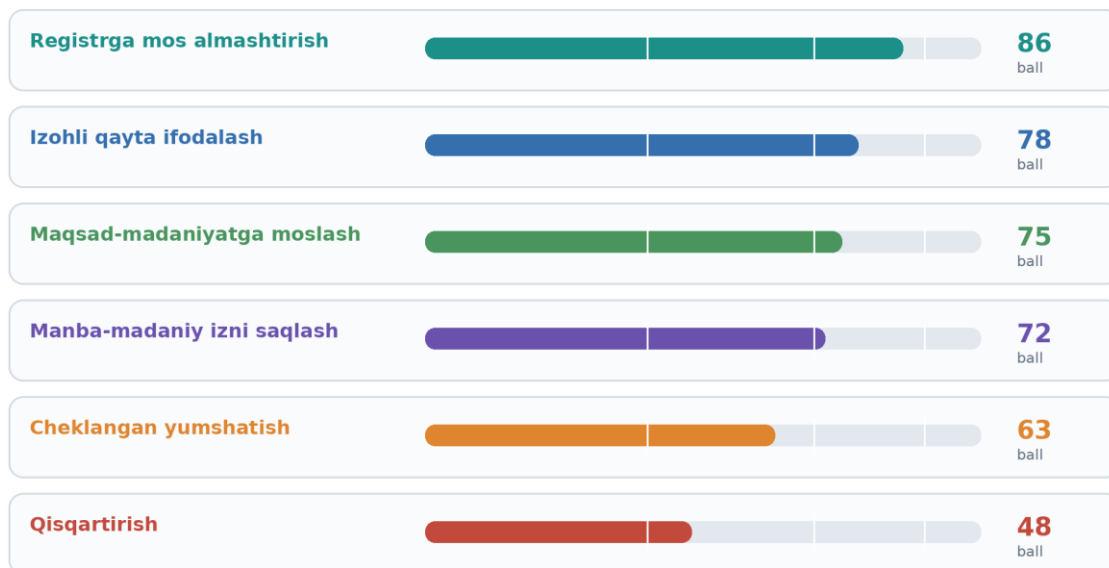
4-jadval. Tarjima buzilishlari tipologiyasi

Buzilish turi	Ulush (%)	Sabab	Oqibat
To'g'ridan-to'g'ri kalkalash	36.1	tarkibiy shaklni ko'chirish	kulgi, salbiy tasavvur yoki notabiiylik
Ortiqcha neytrallashtirish	24.0	substandart ohangni adabiyalashtirish	personaj ovozi pasayadi
Registr nomuvofiqligi	18.2	yoshlar nutqi va rasmiy nutq aralashishi	muloqot tabiiyligi buziladi
Madaniy noto'g'ri ishora	12.8	realiya boshqa madaniy tasvirga ulanadi	xato assotsiatsiya yuzaga keladi
Taboo darajasini noto'g'ri belgilash	8.9	keskinlik haddan ortiq yoki kam beriladi	nutqiy vaziyat o'zgaradi

3-rasm. To‘g‘ridan-to‘g‘ri kalkalashda buzilish xavfi topografiyasi.

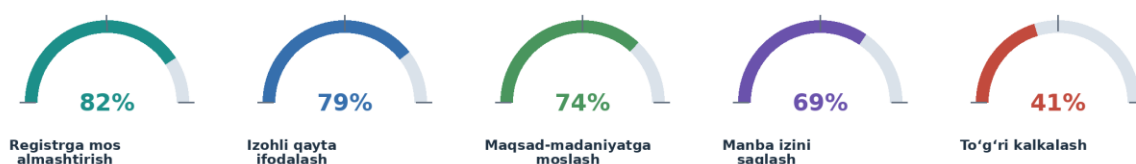
Registr-pragmatik saqlanish ballari

0-100 shkala: denotativ aniqlik, registr ohangi, madaniy ishora va auditoriya anglashuvi bo'yicha jamlangan baho.

4-rasm. Registr-pragmatik saqlanish ballari.

O‘quvchi anglashuvi bo‘yicha yarim doira ko‘rsatkichlari

Baholash: 138 respondent, 36 tarjimon, 42 filolog, 60 talaba; har bir fragment 100 ballik anglashuv varaqasi orqali baholandi.

5-rasm. Respondentlar anglashuvi bo‘yicha yarim doira ko‘rsatkichlari.

5-jadval. Strategiyalar samaradorligi: RPS va respondentlar anglashuvi

Tarjima yo‘li	RPS balli	Respondent anglashuvi (%)	Tavsiya
Registrnga mos almashtirish	86	82	badiiy dialog va yoshlar nutqida ustuvor
Izohli qayta ifodalash	78	79	realiya va yangi slengda samarali
Maqsad-madaniyatga moslash	75	74	tez anglashuv kerak bo‘lganda maqbul
Manba-madaniy izni saqlash	72	69	etnografik yoki madaniy rang muhim bo‘lganda
Cheklangan yumshatish	63	61	taqiqli birliklarda ehtiyot bilan
To‘g‘ri kalkalash	44	41	faqat juda sodda holatda

MUHOKAMA. Natijalar ingliz va o‘zbek substandart birliklarining tarjimada bir xil yo‘l bilan qayta berilmasligini ko‘rsatdi. Inglizcha sleng ko‘pincha global media orqali ommalashgani sababli o‘zbek o‘quvchisi ayrim birliklarni izohsiz ham qisman anglaydi, masalan, “bro”, “cringe”, “flex” kabi shakllar yoshlar nutqida allaqachon muayyan sotsiolektik qiyofa olgan. Shunga qaramay, bunday birliklarni har doim asliyatda qoldirish maqbul emas, chunki badiiy dialogda personaj yoshi, nutqiy muhit va madaniy masofa hisobga olinmasa, matn sun‘iy ohang kasb etadi.

O‘zbekcha substandart birliklar ingliz tiliga o‘girilganda madaniy realiya va og‘zaki registr

muammosi ko‘proq namoyon bo‘ladi. “Bit bozor” shakli, masalan, bozor madaniyati, ishlatilgan buyum savdosi, narx talashish va xalqona muloqot bilan bog‘langan; shu bois uning tarjimasida birgina predmet nomi bilan cheklanilmay, voqelikni o‘rab turgan nutqiy muhit ham hisobga olinadi. “Flea market” ayrim holatlarda yetarli bo‘lsa-da, turistik yoki etnografik matnda “second-hand market in a traditional bazaar setting” kabi izohli ifoda yanada aniqroq ko‘rinishi mumkin.

Substandart birliklarni tarjimada haddan tashqari yumshatish ham muhim masaladir. Vulgar birliklar yoki keskin og‘zaki ifodalar adabiyalashtirib yuborilganda personaj ovozi, ijtimoiy tabaqa va konflikt darajasi susayadi. Allan va Burridge taqimli so‘zlar madaniyatda axloqiy chegara bilan bir qatorda nutqiy bosim darajasini ham bildirishi mumkinligini ta’kidlaydi [3, P. 46]. Shu ma’noda, tarjimon taqimli birlikni to‘liq ko‘chirishi shart emas; u maqsad tilidagi qabul me’yoriga mos keskinlik darajasini topishi zarur.

Sleng ham o‘ziga xos ehtiyotkorlik talab qiladi. Mattiello ingliz slengi ko‘pincha ixchamlik, obrazlilik va guruhii yaqinlik bilan ajralishini yozadi [4, P. 52]. Inglizcha “ghosting” birligini “g‘oyib bo‘lish” deb berish ba’zi kontekstda yetarli ko‘rinsa-da, yoshlar yozishmasida “javobsiz qoldirib ketish” shakli aniqroq pragmatik talqin beradi. Shuningdek, “flex” birligi sport yoki tana harakati ma’nosida emas, “maqtanish”, “o‘zini ko‘z-ko‘z qilish” qiymatida kelganda, o‘zbek tarjimasida shu baholovchi rang saqlanishi lozim.

Tadqiqotning amaliy xulosasi shundan iboratki, substandart birlik tarjimasida asosiy e’tibor matnning ijtimoiy tovushiga qaratiladi. Badiiy dialogda bu tovush personajning nutqiy qiyofasini ochadi; subtitrd u qisqa vaqt oralig‘ida tez anglanishi kerak; bozor nutqida u xalqona muomala, hazil va narx savdolashuvi bilan tutashadi; raqamli yozishmada esa ixchamlik va kinoyaviy baho birinchi o‘ringa chiqadi. Shu sababli registrga mos almashtirish, izohli qayta ifodalash va ehtiyotkor madaniy moslash eng barqaror natija bergan strategiyalar sifatida ajraldi.

XULOSA.O‘tkazilgan tahlil ingliz va o‘zbek substandart birliklari tarjimasida denotativ tenglik yetarli mezon bo‘la olmasligini ko‘rsatdi. Sleng, jargon, argo, kollokvial ifoda, vulgar birlik va madaniy realiyalar nutqda ijtimoiy masofa, hissiy baho, guruhga yaqinlik hamda madaniy joylashuvni yuzaga chiqaradi. Shu bois ularni tarjimada qayta yaratish jarayonida so‘zning lug‘aviy yadrosi bilan bir qatorda uning registr ohangi, uslubiy keskinligi va qabul qiluvchi auditoriyada tug‘diradigan tasavvuri ham baholanadi.

540 fragmentlik material tahlili registrga mos almashtirish eng samarali yo‘l ekanini ko‘rsatdi: mazkur strategiya 86 ballik RPS hamda 82% respondent anglashuvi bilan birinchi o‘rinda turdi. Izohli qayta ifodalash, ayniqsa “ghosting”, “bit bozor”, “ko‘ngli tog‘day ko‘tarildi” kabi birliklarda yuqori natija berdi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri kalkalash esa ko‘plab holatlarda ortiqcha salbiy tasvir, kulgili noto‘g‘ri obraz yoki registr pasayishini yuzaga keltirdi.

Maqolaning ilmiy ahamiyati shundaki, unda substandart birliklar tarjimasi alohida so‘zlar darajasida emas, registr, madaniy ishora va pragmatik talqin tutashgan murakkab sotsiolisoniy maydon sifatida o‘rganildi. RPS ko‘rsatkichi esa kelgusida badiiy tarjima, subtitr, dublyaj va raqamli muloqot tarjimasida substandart qatlamni baholash uchun qulay analitik asos bo‘la oladi.

Kelgusida tadqiqot materiali hududii o‘zbek so‘zlashuvi, diasporik inglizcha sleng, serial dublyaji va ijtimoiy tarmoq izohlari bo‘yicha alohida kengaytirilsa, substandart birliklarning tarjimasida qaysi sharoitda saqlanishi, qaysi holatda izohlanishi va qaysi vaziyatda yumshatilishi yanada aniq ko‘rinadi. Mazkur yo‘nalish badiiy tarjima sifatini oshirish, subtitr tahriri va ikki tilli lug‘atlarda norasmiy birliklarni aniq tavsiflash uchun muhim nazariy-amaliy zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Labov, W. (1972). Sociolinguistic patterns. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. pp. 143-176.
2. Halliday, M. A. K. (1978). Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning. London, UK: Edward Arnold. pp. 108-126.
3. Allan, K., & Burridge, K. (2006). Forbidden words: Taboo and the censoring of language. Cambridge, UK: Cambridge University Press. pp. 25-61.
4. Mattiello, E. (2008). An introduction to English slang: A description of its morphology, semantics and sociology. Milano, Italy: Polimetrica. pp. 31-77.
5. Coleman, J. (2012). The life of slang. Oxford, UK: Oxford University Press. pp. 65-115.
6. Hymes, D. (1974). Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press. pp. 45-68.
7. Wierzbicka, A. (1991). Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction. Berlin, Germany: De Gruyter. pp. 285-314.
8. Toury, G. (2012). Descriptive translation studies and beyond (Revised ed.). Amsterdam, Netherlands: John Benjamins. pp. 84-107.
9. House, J. (2018). Translation: The basics. London, UK: Routledge. pp. 76-101.
10. Hatim, B., & Mason, I. (1997). The translator as communicator. London, UK: Routledge. pp. 52-86.
11. Crystal, D. (2003). English as a global language (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press. pp. 110-129.
12. Montgomery, M. (1995). An introduction to language and society. London, UK: Routledge. pp. 131-159.
13. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent, Uzbekistan: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. pp. 112-146.
14. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Toshkent, Uzbekistan: Universitet. pp. 141-180